

Original Article

The Foundations for Establishment and Legal Personality of the Compensation Fund for Damages Caused by Crimes and Violations in Iran's Capital Market; Guidance from the U.S Law

Ehsan Bahramy ^{*1}

¹ Assistant Professor, Department of Private Law, Faculty of Law, University of Elm va farhang, Tehran, Iran.

[10.22080/lps.2026.31103.1854](https://doi.org/10.22080/lps.2026.31103.1854)

Received:

January 22, 2026

Accepted:

April 19, 2026

Available online:

September 11, 2026

Keywords:

Civil Penalty,
Disgorgement {of Ill-
gotten Profits},
Expediency Principle,
Fair Fund, Full
Compensation
Principle, Horizontal
Equity

Abstract

The "Fair Fund" is a mechanism provided for within the American legal system to compensate for damages arising from crimes and violations in the capital market. In our country's legal literature, the challenges of establishing a similar fund in Iran have previously been raised, and appropriate responses to address these challenges have been proposed. Now, the pertinent questions regarding such a fund in the Iranian legal system are: first, what are the foundational bases for establishing such a fund? Second, assuming the establishment of this fund in Iran, is it possible to foresee a legal personality for it or not? This article, prepared using a descriptive-analytical method and by referring to library resources, attempts to answer these questions by considering the similar experience of the Fair Fund in the United States. In conclusion, firstly, the "full compensation" principle, "horizontal equity," and the "expediency" principle can be introduced as the foundational bases for establishing a compensation fund for damages arising from crimes and violations in Iran's capital market. Secondly, the foreseeability of legal personality for the bodily injury compensation fund with a similar function compared to the fund subject of this paper, as well as the granting of legal personality to Funds "A" and "B" of the Bankruptcy Affairs Administration, the necessity of avoiding undue preference, and the existence of logical and rational conditions for granting legal personality in the case at hand, all strengthen the argument in favor of foreseeing a legal personality for the compensation fund for damages arising from crimes and violations in Iran's capital market.

*Corresponding Author: Ehsan Bahramy

Address: University of Elm va farhang, Tehran, Iran.

Email: e_bahramy@sbu.ac.ir

Extended Abstract

1. Introduction

The integrity and stability of capital markets are foundational to economic growth and investor confidence. In Iran, as capital markets evolve and expand, the need for robust mechanisms to protect investors from damages arising from crimes and violations becomes increasingly paramount. While regulatory bodies enforce rules and levy penalties, a critical gap often remains: ensuring that defrauded investors receive meaningful and timely compensation. This challenge has been addressed in advanced jurisdictions, most notably in the United States through the innovative "Fair Fund" mechanism established by the Sarbanes-Oxley Act of 2002. The Fair Fund empowers the U.S. Securities and Exchange Commission (SEC) to pool civil monetary penalties and disgorgement into a fund for distribution to harmed investors. Drawing guidance from this American legal instrument, this article bifurcates into two core questions: first, identifying the legal foundations that would justify establishing such a fund in Iran; and the second, determining the feasibility and necessity of endowing this proposed fund with an independent legal personality.

2. Methods

This research employs a descriptive-analytical methodology to systematically investigate the proposed questions. The primary approach involves a comparative analysis of legal structures, focusing on the statutory framework, operational guidelines, and judicial interpretations of the U.S. Fair Fund as a model of successful implementation. Data collection is based extensively on library resources, including scholarly articles, legal texts, and statutory

documents from both American and Iranian legal systems.

3. Results

The analysis yields substantive answers to both research questions, supported by principles drawn from comparative law and domestic legal analogies. Regarding the foundational bases for establishment, three core principles emerge as justificatory pillars:

A) The Full Compensation Principle:

A fundamental tenet of civil liability is to restore the injured party to the position they occupied prior to the violation. Traditional enforcement, focusing on punitive fines paid to the state treasury, often leaves victims under-compensated. A dedicated compensation fund directly operationalizes this principle by channeling financial sanctions back to the aggrieved investors, thereby fulfilling the primary objective of civil redress.

B) The Principle of horizontal equity:

This principle demands that similarly situated victims be treated equally. In widespread capital market frauds, individual lawsuits are inefficient and can lead to disparate outcomes where early-filing investors recover funds while others do not. A centralized fund ensures a fair, pro-rata distribution of collected monies among all verified victims, upholding equitable treatment and judicial economy.

C) The Principle of Expediency:

From a pragmatic and policy-oriented perspective, a single compensation fund is vastly more efficient than myriad individual claims. It reduces litigation burdens on the judiciary, lowers transaction costs for victims, accelerates the distribution process, and enhances overall market confidence. Regarding the

legal personality of the fund, the argument for foreseeing an independent legal personality is strongly fortified by several factors:

A) Iranian law already recognizes the legal personality of certain compensatory bodies. For instance, the Bodily Injury Compensation operates with a distinct legal personality to fulfill its mandate. Similarly, Fund "A" and Fund "B" under the Bankruptcy Affairs Administration possess legal personality to manage bankrupt estates.

B) An independent legal personality would allow the fund to own property (the pooled penalties and disgorged funds), enter into contracts (with distribution agents, auditors, etc.), sue and be sued in its own name, and manage its affairs with perpetual succession. This autonomy is crucial for transparent, effective, and accountable administration, shielding it from undue political or administrative interference.

C) Without a distinct personality, the fund's assets might be commingled with general state revenues, creating a conflict of interest and weakening the guarantee that funds are reserved solely for investor compensation. Legal personality clarifies the fund's dedicated purpose and fiduciary duty to victims.

4. Conclusion

In conclusion, the establishment of a Compensation Fund for Damages Arising from Crimes and Violations in Iran's capital market is not only conceptually

viable but also legally justifiable and pragmatically essential. Guided by the successful model of the American Fair Fund, its creation can be anchored in the foundational principles of full compensation, horizontal equity, and expediency. These principles address the shortcomings of the current system and align with broader goals of investor protection and market integrity. Furthermore, endowing this proposed fund with an independent legal personality is a logical and necessary step, strongly supported by existing analogues within the Iranian legal system and the functional requirements for effective operation. Such a structure would ensure autonomy, transparency, and a direct link between sanctions imposed and redress provided. Therefore, it is recommended that Iranian policymakers and legislators consider drafting enabling legislation to create such a fund, explicitly granting it a legal personality, thereby taking a significant stride toward strengthening the remedial architecture of Iran's capital market and bolstering investor trust.

Funding

There is no funding support.

Author's contribution

There is no contribution.

Conflict of interest

There is no conflict of interest.

Acknowledgments

I am grateful to all the persons for scientific consulting in this paper.

علمی پژوهشی

مبانی تأسیس و شخصیت حقوقی صندوق جبران خسارات ناشی از جرایم و تخلفات بازار سرمایه ایران؛ رهنمودهایی از حقوق آمریکا

احسان بهرامی ^۱

^۱ استادیار گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق، دانشگاه علم و فرهنگ، تهران، ایران.

 [10.22080/lps.2026.31103.1854](https://doi.org/10.22080/lps.2026.31103.1854)

چکیده

«صندوق منصفانه» راهکاری است که در نظام حقوقی آمریکا، جهت جبران خسارات ناشی از جرایم و تخلفات بازار سرمایه پیش‌بینی شده است. در ادبیات حقوقی کشورمان نیز، پیش‌تر چالش‌های پیدایش صندوق مشابه در ایران طرح و پاسخ‌های متناسب جهت دفع این چالش‌ها ارائه شده است. اینک، پرسش قابل طرح درباره صندوق موصوف در نظام حقوقی ایران این است که اولاً، مبانی تأسیس صندوق یادشده کدام‌اند؟ ثانیاً، در فرض تأسیس این صندوق در ایران، آیا امکان پیش‌بینی شخصیت حقوقی برای آن وجود دارد یا خیر؟ در این مقاله که به روش توصیفی - تحلیلی و با مراجعه به منابع کتابخانه‌ای فراهم آمده، سعی می‌شود پاسخ به این پرسش‌ها با نگاه به تجربه مشابه صندوق منصفانه در کشور آمریکا ارائه شود. در پایان، نتیجه آنکه، اولاً، می‌توان «اصل جبران کامل خسارات»، «عدالت افقی» و «اصل سرعت» را به‌عنوان مبانی تأسیس صندوق جبران خسارات ناشی از جرایم و تخلفات در بازار سرمایه ایران معرفی نمود. ثانیاً، پیش‌بینی شخصیت حقوقی درخصوص صندوق تأمین خسارت‌های بدنی با کارکردی مشابه در مقایسه با صندوق موضوع این نوشتار و همچنین، اعطای شخصیت حقوقی به صندوق‌های «الف» و «ب» اداره تصفیه امور ورشکستگی، ضرورت اجتناب از ترجیح بلامرجح و وجود شرایط منطقی و عقلانی اعطای شخصیت حقوقی در ما نحن فیه همگی جانب پیش‌بینی شخصیت حقوقی برای صندوق جبران خسارات ناشی از جرایم و تخلفات بازار سرمایه ایران را تقویت می‌کنند.

تاریخ دریافت:

۰۲ بهمن ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش:

۳۰ فروردین ۱۴۰۵

تاریخ انتشار:

۲۰ شهریور ۱۴۰۵

کلیدواژه‌ها:

استرداد عواید نامشروع، اصل جبران کامل خسارات، اصل سرعت، جریمه نقدی انضباطی (مدنی)، صندوق منصفانه، عدالت افقی

* نویسنده مسئول: احسان بهرامی

آدرس: دانشگاه علم و فرهنگ، تهران، ایران.

ایمیل: e_bahramy@sbu.ac.ir

۱ مقدمه

سرمایه‌گذاری در بازار سرمایه معمولاً با سود و زیان همراه است. در فضای حاکم بر این بازار، همانگونه که ممکن است زیان‌ده بودن بازار به جهت ریسک جدایی‌ناپذیر آن باشد، گاه این ضرر و زیان، معلول تخلفات و جرایمی^۱ است که رخ می‌دهد. آنچه در این بین حائز اهمیت می‌باشد، این است که در فرض نخست، یعنی در حالتی که جریانات عادی بازار منجر به ورود زیان به سرمایه‌گذار می‌شود، دعوی جبران ضرر و زیان از ناحیه سرمایه‌گذار قابل‌پذیرش نیست؛ چراکه سرمایه‌گذاری در بازار سرمایه با خطر مالی یا به عبارتی خطری بورسی همراه است که ذاتاً ناشی از هیچ عمل نادرستی نبوده و هر سرمایه‌گذار باید در ازای سود مورد انتظار، این خطر را تحمل نماید (شمس‌الهی، ۱۳۹۹: ۱۹۹). اما در فرض دوم، یعنی آنجا که به دنبال ارتکاب تخلف و یا جرم، به سرمایه‌گذار زیان وارد می‌شود، سرمایه‌گذار قانوناً باید بتواند زیانی را که از رهگذر نقض قوانین و مقررات بازار سرمایه به او وارد شده است، جبران‌شده

ببیند. در این فرض، شکی نیست که مسیر اقامه دعوی مسئولیت مدنی یا به عبارت بهتر، طرح دعوی مطالبه ضرر و زیان ناشی از جرم یا تخلف هیچ‌گاه بر سرمایه‌گذار بسته نبوده، بلکه او می‌تواند با الهام از قواعد عمومی، مسیر جبران زیان وارده را طی نماید (که البته رسیدگی به این دعوا حسب مورد در صلاحیت مراجع مختلف قرار دارد)^۲.

با این اوصاف، آنچه اخیراً درباره جبران ضرر و زیان ناشی از جرایم و تخلفات حوزه بازار سرمایه آمریکا مطرح شده، دائر مدار ایجاد یک صندوق به‌منظور جبران ضرر سرمایه‌گذاران است. در حقیقت، مطالعه تطبیقی نشان می‌دهد که در نظام حقوقی آمریکا، صندوقی موسوم به «صندوق منصفانه»^۳ تشکیل شده است. در این کشور، «کمسیون بورس و اوراق بهادار»^۴ می‌تواند وجوه صندوق منصفانه یعنی جریمه‌های نقدی انضباطی (مدنی)^۵ و عواید (سودهای) نامشروع جمع‌آوری‌شده^۶ از متخلفان و مجرمان را میان زیان‌دیدگان بازار سرمایه

^۱ مطابق بند «د» ماده ۱ آیین‌نامه اجرایی ماده ۱۴ «قانون توسعه ابزارها و نهادهای مالی جدید به منظور تسهیل اجرای سیاست‌های کلی اصل چهل و چهارم قانون اساسی»، «تخلف» هرگونه فعل یا ترک فعلی است که منجر به نقض قوانین و مقررات مربوط به فعالیت اشخاص تحت نظارت گردد (جهت ملاحظه تعاریف دیگر، ر.ک.: سلطانی و همکاران، ۱۳۹۳: ۹۶). در مقابل، بر اساس ماده ۲ «قانون مجازات اسلامی»، «جرم» عبارت است از هر رفتاری اعم از فعل یا ترک فعل که در قانون برای آن مجازات تعیین شده باشد. بر این بنیاد، باید گفت که از منظر قانون‌گذار، رابطه تخلف و جرم، عموم و خصوص مطلق می‌باشد؛ یعنی هر جرمی که توسط اشخاص تحت نظارت واقع شده باشد، یک تخلف نیز محسوب می‌شود؛ درحالی‌که تنها برخی از تخلف‌های اشخاص تحت نظارت مشمول عنوان مجرمانه هستند (سلطانی، ۱۳۹۶: ۳۵۴-۳۵۳).

^۲ جهت ملاحظه این صلاحیت‌ها، ر.ک.: سلطانی، ۱۳۹۲: ۳۰۶-۲۷۵.

^۳ Fair Fund

برخی از نویسندگان معتقدند که نام این صندوق از دو جزء تشکیل شده است. جزء نخست آن، ماحصل اجتماع سرواژه‌هایی است که معنای «حساب فدرال برای جبران خسارات سرمایه‌گذار» ((Federal Account for Investor Restitution (FAIR را منتقل می‌کند. جزء دوم آن اما در همان معنای متعارف و مرسوم خود یعنی «صندوق» به کار رفته شده است (Winship, 2008: 1105).

^۴ Securities & Exchange Organization

از این به بعد، به اختصار: کمسیون.

^۵ Civil Penalty

^۶ Disgorgement of Ill-Gotten Profits

توزیع کند.^۱ جرمه نقدی انضباطی، مبلغی است که کمیسیون می‌تواند پس از نقض مقررات بازار سرمایه توسط نهادهای تحت نظارت یا سایر اشخاص، از آنها دریافت نماید (Velikonja, 2015: 339). به همین ترتیب، آن‌گاه که شخص یا اشخاصی مقررات حاکم بر بازار سرمایه را نقض و از این مجرا، سود و منفعتی را برای خود تحصیل می‌کنند، مفهوم عواید نامشروع تجلی پیدا می‌کند. به بیان بهتر، در صورتی به یک مال، عنوان عایدی نامشروع اطلاق می‌گردد که اولاً، لاقلاً یکی از مقررات حاکم بر بازار سرمایه نقض شود. ثانیاً، میان این نقض و حصول نفع (به‌طور کلی، مال) برای مرتکب، رابطه سببیت وجود داشته باشد به نحوی که نفع و سود به-دست آمده در نتیجه نقض قوانین و مقررات بازار سرمایه باشد.^۲

در ادبیات حقوقی کشورمان نیز، تلاش‌هایی جهت مذاقه در صندوق منصفانه و بومی‌سازی آن در حقوق ایران صورت گرفته است. در واقع، در تنها پژوهشی که به جبران زیان سرمایه‌گذاران از رهگذر تأسیس و پیش‌بینی صندوق جبران خسارات ناشی از جرایم و تخلفات بازار سرمایه پرداخته شده، سعی شده با مطالعه پیشینه پیدایش و چالش‌های تأسیس صندوق منصفانه در کشور آمریکا، چالش‌های پیش‌روی تأسیس صندوق مشابه در ایران نیز مورد مطالعه و تحلیل واقع شود (بهرامی و همکاران، ۱۴۰۳: ۷۴-۴۹).

با این همه، پژوهش حاضر سر آن دارد که نگاهی روبه‌جلوتر نسبت به قضیه داشته باشد. به دیگر سخن، در مقایسه با پژوهش پیشین که به چالش‌های پیدایش صندوق جبران خسارات ناشی از جرایم و تخلفات بازار سرمایه ایران و آمریکا پرداخته، این تحقیق قصد دارد که یک گام جلوتر رفته و مبانی و شخصیت حقوقی صندوق موصوف را پیش بکشد. در حقیقت، مسأله اصلی این مقاله این است که از یک‌سو، بر فرض دفع چالش‌های پیش‌بینی صندوق منصفانه در کشورمان، تأسیس صندوق مشابه در ایران از چه مبانی و توجیهاتی برخوردار خواهد بود؟ از دیگر سو، آیا چنین صندوقی می‌تواند از شخصیت حقوقی برخوردار باشد یا خیر؟ در مسیر پرداختن به مسأله، از آموزه‌های مرتبط، آنچنان‌که در قلمرو حقوق آمریکا وجود دارد نیز استفاده می‌شود. در این راستا، با روش توصیفی-تحلیلی و با مراجعه به منابع کتابخانه‌ای، ابتدا به مبانی تأسیس صندوق در سه فرع «اصل جبران کامل خسارات»، «عدالت افقی» و «اصل سرعت» خواهم پرداخت. سپس، به بحث شخصیت حقوقی صندوق یادشده در دو فرع «صندوق و فقدان شخصیت حقوقی» و «صندوق و امکان پیش‌بینی شخصیت حقوقی» توجه خواهد شد. گفتنی است که در هر دو بخش، مطالب با نگرش به حقوق آمریکا پیگیری می‌شود.

برای دیدن تعاریف بیشتر از عواید نامشروع، ر.ک: بابایی و آزادبخت، ۱۴۰۴: ۹۸؛ Elsworth, ۱۹۷۷: ۱۶۴؛ Black, ۱۹۶۸: ۶۵۲؛ Grant ham&Rickett, ۲۰۰۳: ۶۲؛ Shah, ۲۰۱۹: ۱۵۲

^۱ این درحالی است که در کشوری مانند فرانسه، تلاش‌ها جهت تأسیس صندوق مشابه تاکنون نتیجه‌ای را در پی نداشته است (Conac & Gelter, 2019: 341).

^۲<http://www.sec.gov/news/studies/sox308creport.pdf>: 3

۲ مبانی تأسیس صندوق

در حقوق آمریکا، آنجا که بحث راجع به صندوق منصفانه مطرح است، کمتر مطلبی وجود دارد که مستقیماً به مبانی تأسیس صندوق بپردازد. با این حال، مبانی تأسیس صندوق چه در حقوق آمریکا و چه در حقوق ایران، از اصول و بنیان‌های مشترکی پیروی می‌کند که ریشه در حقوق مسئولیت مدنی دارد. با این توضیح، آن‌چه در این مجال از نوشتار به‌عنوان مبانی تأسیس صندوق مورد مطالعه قرار می‌گیرد، اصل جبران کامل خسارات^۱، عدالت افقی^۲ و اصل سرعت خواهد بود.

۲.۱ اصل جبران کامل خسارات

آن‌گاه که از مجرای نقض قوانین و مقررات موضوعه، ضرر و زبانی به دیگری وارد می‌شود، این زیان باید به‌طور کامل جبران شود و زیان‌دیده در وضعیتی قرار بگیرد که گویی زبانی به او وارد نشده است. این ویژگی جبران خسارت سبب شده اصلی تحت عنوان «اصل جبران کامل خسارات» در حقوق مسئولیت مدنی مطرح شود؛ اصلی که به دلیل اهمیت والای آن، از اصول بنیادین مسئولیت مدنی شناخته می‌شود (کاتوزیان، ۱۳۷۴: ۲۳۲؛ خدابخشی، ۱۴۰۰: ۱۸۸).^۳

به‌موجب اصل جبران کامل خسارات که در دو سطح حداکثری و حداقلی قابل‌بررسی می‌باشد^۴، زیان‌های وارده به اشخاص باید به‌طور کامل جبران شوند و وضعیت زیان‌دیده تا حد ممکن به حالت قبل از وقوع حادثه بازگردد (صفایی و رحیمی، ۱۳۹۷: ۴۵۷؛ یزدانیان، ۱۳۹۷: ۱/۱۷۰). جامه عمل پوشاندن به این اصل، مستلزم این است که اولاً، عامل زیان شناسایی شود. ثانیاً، عامل زیان به اندازه‌ای دارایی داشته باشد که بتواند زیان وارده به شخص را جبران نماید. از این رو، در مواردی که عامل زیان به هر دلیلی شناسایی نمی‌شود یا دارایی کافی جهت جبران خسارت ندارد، با ناکامی قابل‌توجهی در اعمال و اجرای اصل جبران کامل خسارت مواجه هستیم.

این ناکامی سبب شده است که دولت‌ها در مواجهه با برخی از رفتارهای زیان‌بار، اقدام به تأسیس نهادها و طرح‌های تکمیلی^۵ نظیر صندوق‌های جبران خسارات کنند؛ صندوق‌هایی که بتوانند آغازگر حرکت تازه‌ای به سمت اصل جبران کامل خسارات باشند. در حقیقت، تأسیس صندوق‌های جبران خسارت در نظام‌های حقوقی مختلف و در زمینه‌های مختلف رواج داشته است. در تمامی این موارد، هدف نظام حقوقی، حمایت از زیان-دیدگانی است که از طریق روال معمول قواعد حقوقی و

حداقلی، تلاش می‌شود تا جایی که امکان دارد، زیان‌های وارده به افراد جبران شود.

^۵ منظور از طرح‌های تکمیلی جبران خسارت، طرح‌هایی است که در کنار شیوه‌های سنتی جبران خسارت، با ابزارهای مختلفی جهت دسترسی راحت‌تر به عامل زیان و مطالبه سریع‌تر از عامل زیان، ظهور پیدا می‌کنند و هدف اصلی آن‌ها، حرکت به سمت اصل جبران کامل خسارات می‌باشد.

^۱ Full Compensation Principle

^۲ Horizontal Equity

^۳ نباید میان دو مفهوم «اصل جبران کامل خسارت» و «اصل جبران همه خسارات» خلط صورت پذیرد؛ اولی، در حالتی است که نظام حقوقی جبران یک زیان را به‌رسمیت شناخته و حال، بحث بر سر این است که این خسارت به شکل تمام و کمال جبران شود اما دومی، مرحله اول را نادیده گرفته و حکم به جبران هر خسارتی می‌دهد (میرشکاری و آزادبخت، ۱۴۰۱: ۵۵۹؛ شاهرخی و رحیمی، ۱۴۰۲: ۱۸۲-۱۸۱).

^۴ در سطح حداکثری، هرآن‌چه خسارت به اشخاص وارد می‌شود، باید جبران شود به نحوی که هیچ زبانی جبران‌نشده باقی نماند. در سطح

روابط متکی بر روابط بازار، امکان جبران خسارت ایشان وجود ندارد (بابایی، ۱۳۹۴: ۲۴۲). در کلیه این موارد، از روشی جدای از نظام سنتی مسئولیت مدنی استفاده شده است تا خسارت زیان‌دیدگان به نحو مطلوبی جبران گردد (بابایی، ۱۳۹۴: ۲۴۳-۲۴۲).

در حقوق آمریکا، اصل جبران کامل خسارات و تاثیر آن بر تأسیس طرح‌های تکمیلی در حوزه مقررات بازار سرمایه را می‌توان در صندوق منصفانه که پس از فراز و نشیب‌های متعدد، نهایتاً در سال ۲۰۰۲ در کشور آمریکا تأسیس شد، به روشنی ملاحظه کرد. بر اساس آماری که در سال ۲۰۱۵ در این کشور منتشر شده، در ۵۳٫۲ درصد از پرونده‌های کمیسیون، در حالی که سرمایه‌گذاران نتوانسته‌اند هیچ غرامتی از دعاوی شخصی مسئولیت مدنی (منبع سنتی جبران خسارت) دریافت کنند، کمیسیون موفق شد با استفاده از منابع صندوق، خسارات زیان‌دیدگان را پرداخت کند (Velikonja, 2015: 369). هرچند تصریح به خصوصی از جانب نویسندگان حقوقی در رابطه با مبنا قرار گرفتن این اصل در رابطه با تأسیس صندوق منصفانه وجود ندارد، لیکن آمار منتشرشده حکایت از حرکت به سمت اصل جبران کامل خسارات در صندوق منصفانه دارد. لذا این اصل می‌تواند به‌خوبی به‌عنوان یکی از مبانی تأسیس صندوق در کشور آمریکا به شمار آید. این تحلیل علاوه بر این‌که با اقدامات کمیسیون و آمارهای منتشرشده مطابقت دارد، منطبق با حقوق مسئولیت مدنی کشورهای دارای حقوق عرفی^۱ نیز می‌باشد که بر اساس آن، اصل جبران کامل خسارات

از جایگاه غیرقابل‌انکاری در حقوق مسئولیت مدنی برخوردار است (Harlow, 2005: 12).

در حقوق ایران، علیرغم این‌که در بازار سرمایه، نهادی مشابه با صندوق منصفانه وجود ندارد، اصل جبران کامل خسارات می‌تواند مبنای مهم تأسیس صندوق قرار بگیرد. در حقیقت، با دقت نظر در مقررات «صندوق تأمین خسارت‌های بدنی» که در قانون «بیمه اجباری خسارات وارد شده به شخص ثالث در اثر حوادث ناشی از وسایل نقلیه مصوب ۱۳۹۵»^۲ پیش‌بینی شده است، می‌توان اصل جبران کامل خسارات را به‌عنوان مبنای تأسیس صندوق موضوع این نوشتار تلقی کرد. به‌موجب ماده ۲۱ قانون پیش‌گفته: «به منظور حمایت از زیان‌دیدگان حوادث ناشی از وسایل نقلیه، خسارت‌های بدنی وارد به اشخاص ثالث که به علت ... قابل‌پرداخت نباشد یا بطور کلی خسارت‌های بدنی که خارج از تعهدات قانونی بیمه‌گر مطابق مقررات این قانون است ... توسط صندوق مستقلی به نام «صندوق تأمین خسارت‌های بدنی» جبران می‌شود». همان‌طور که از مفاده این مقرر برمی‌آید، مبنای اصلی تأسیس این صندوق، جبران بهتر خسارت زیان‌دیدگان است. در واقع، صندوق تأمین خسارات با کنار گذاشتن محدودیت‌های نظام مسئولیت مدنی در جبران خسارت و با پوشش‌های گسترده خود، چه از جهت افراد تحت الشمول و چه به لحاظ میزان خسارت، گام‌های بلندی را در راستای برقراری اصل جبران کامل خسارت برداشته است تا آن‌جا که گفته‌اند: «حمایت از زیان‌دیدگان حوادث رانندگی و جبران خسارت بدنی آنها مهم‌ترین

^۱ Common law

^۲ از این به بعد، به اختصار: ق.ب.ا.

۲،۲ عدالت افقی

در فرضی که صندوق جبران خسارات ناشی از جرایم و تخلفات وجود نداشته باشد، زیان دیدگان بازار سرمایه باید جهت جبران خسارات وارده به اقامه دعوی مسئولیت مدنی روی بیاورند. در این مسیر، طبیعی است که به دلایل متعددی، تنها عده کمی یا حداقل بخشی از زیان دیدگان موفق به دریافت غرامت شوند؛ در حالی که عده‌ای از دریافت آن، بی بهره می‌مانند. برای مثال، فرض کنید شخصی با ارتکاب جرم دستکاری در قیمت اوراق بهادار، زیان قابل توجهی را به سرمایه‌گذاران وارد می‌کند. در این حالت، عمده سرمایه‌گذاران به دلیل نبود امکانات لازم برای شناسایی مجرم و آگاهی از وقوع جرم، موفق به جبران ضرر و زیان وارده نمی‌شوند. در حقیقت، یکی از چالش‌ها و معضلاتی که سرمایه‌گذاران با آن مواجه هستند این است که در درجه نخست، اکثر قریب به اتفاق آنها از وقوع جرم یا تخلف اطلاعی پیدا نمی‌کنند. به عبارت بهتر، زمانی که به سرمایه‌گذاران ضرر و زیانی وارد می‌شود، پیش‌فرض عمده آنها این است که این ضرر و زیان به جهت تغییر و تحولات متعارف بازار سرمایه بوده است. این ناآگاهی سبب می‌شود که اساساً آنها از وقوع جرم یا تخلف مطلع نشوند و مآلاً در جستجوی جبران آن هم نباشند. گذشته از این، بر فرض اطلاع آنها از وقوع جرم یا تخلف، چالش دیگری که وجود دارد، شناسایی عامل زیان است که در وضعیت کنونی، مخصوصاً برای سرمایه‌گذاران خرد مستبعد بلکه محال است. حتی در فرضی که شناسایی و آگاهی ممکن باشد، در مرحله اقامه دعوا، سرمایه‌گذاران به دلیل پیچیدگی‌های دعوی مسئولیت مدنی و تشریفاتی بودن دادرسی مدنی، به نتیجه واحدی از دعاوی اقامه شده دست پیدا نمی‌کنند. در ادامه

فلسفه ایجاد صندوق می‌باشد» (خدابخشی، ۱۴۰۰: ۲۶۵).

با این اوصاف، اگر بخواهیم در حقوق ایران مدل مشابهی از صندوق منصفانه را ترسیم کنیم، به نظر می‌رسد اصل جبران کامل خسارات مهم‌ترین مبنای آن باشد؛ مبنایی که با وضع ق.ب.ا. و به دلالت ماده ۲۰ آن، چندان دور از ذهن به نظر نمی‌رسد؛ زیرا اولاً، همان‌طور که ممکن است در بحث صندوق تأمین خسارات، به دلیل شناخته نشدن عامل زیان، شیوه‌های سستی پرداخت خسارت به زیان‌دیده پاسخگو نباشد و از این مجرا، اصل جبران کامل خسارات نقض شود، در بحث صندوق جبران خسارات ناشی از جرایم و تخلفات در بازار سرمایه نیز ممکن است به دلیل شناخته نشدن ناقضان مقررات بازار، زیان سرمایه‌گذاران جبران نشود و اصل مزبور، نقض گردد. ثانیاً، همان‌طور که ممکن است در بحث صندوق تأمین خسارات، به دلیل تعلیق یا لغو پروانه شرکت بیمه یا صدور حکم توقف یا ورشکستگی بیمه‌گر، جبران خسارت زیان‌دیده، غیرممکن شود و اصل جبران کامل خسارات نقض شود، عدم تمکن مالی مجرم یا متخلف در بازار سرمایه نیز می‌تواند نتیجه مشابهی را در پی داشته باشد. افزون بر این‌ها، تأسیس صندوقی که جبران خسارت سرمایه‌گذاران را با استفاده از منابعی چون عواید نامشروع و جریمه‌های نقدی انضباطی در دستور کار قرار می‌دهد، نقش قابل توجهی در تحقق اصل جبران کامل خسارات دارد؛ زیرا در فرضی که صندوقی مشتمل بر این منابع وجود نداشته باشد، بخش قابل توجهی از این منابع صرفاً به‌عنوان جریمه از مجرم یا متخلف دریافت می‌شود، به خزانه دولت واریز می‌گردد و از این مجرا، نفعی به زیان‌دیدگان نمی‌رسد.

مسیر، اشخاصی که موفق به دریافت حکم به نفع خویش می‌گردند نیز در اجرای حکم و دریافت خسارت از محکوم علیه وضعیت مشابهی ندارند؛ چراکه برخی با ابزار مناسب و یا پیش‌دستی می‌توانند به اموال محکوم علیه دسترسی پیدا کنند و آن‌ها را توقیف کنند؛ در حالی که دیگران از این قافله جا می‌مانند.

از این رو، در شیوه سنتی جبران خسارت ممکن است برخی از زیان‌دیدگان موفق به دریافت غرامت شوند؛ در حالی که سایرین از دریافت خسارت بی‌بهره می‌مانند. این نابرابری در جبران خسارات در حوزه بازار اوراق بهادار، در نقطه مقابل مفهوم عدالت افقی در حقوق مسئولیت مدنی قرار دارد. در حقیقت، هرچند در حقوق مسئولیت مدنی، عدالت افقی اقتضا می‌کند که خسارات و مزایای یکسانی به زیان‌دیدگان دارای شرایط مشابه (در مرحله ورود زیان) پرداخت شود (بادینی، ۱۳۹۴: ۵۷۷)، لیکن سرمایه‌گذارانی که به دلیل رفتار واحد، زیان‌های مشابهی را متحمل شده‌اند، عمدتاً به غرامت و مزایای یکسانی دست پیدا نمی‌کنند.

در حقوق آمریکا، هرچند تصریح به خصوصی از سوی نویسندگان حقوقی در رابطه با مبنا انگاری عدالت افقی در رابطه با صندوق منصفانه وجود ندارد، قوانین و مقررات راجع به صندوق منصفانه به‌خوبی نشان می‌دهد که عدالت افقی یکی از مبانی مهم تأسیس صندوق منصفانه بهادار محسوب می‌شود. توضیح بیشتر آن‌که بر اساس ماده ۱۲ طرح توزیع وجوه صندوق منصفانه^۱ که در راستای اجرای مفاد ماده ۱۱۰۱ «مقررات صندوق منصفانه و طرح‌های استرداد عواید نامشروع کمیسیون

بورس و اوراق بهادار»^۲ به تصویب رسیده، مدیر صندوق مکلف است تمام تلاش خود را جهت شناسایی مدعیان (ورود ضرر و زیان) بالقوه از طریق بررسی سوابق معاملاتی، اطلاعات حساب ارائه‌شده و هر منبع دیگری که در دسترس است، به کار گیرد.

با این وصف، آیا ضرورت شناسایی زیان‌دیدگان توسط مدیر صندوق با تمسک به ابزارهای پیش‌گفته که پس از دریافت عواید نامشروع و جریمه‌های انضباطی از مجرم یا متخلف، صورت می‌پذیرد، در راستای اعمال و احیای عدالت افقی نمی‌باشد؟ مگر نه این‌که این تکلیف بر عهده مدیر صندوق گذاشته شده تا غرامت یکسان و متناسبی به زیان‌دیدگان دارای شرایط مشابه پرداخت شود؟ پاسخ البته روشن است و آمار منتشرشده در رابطه با عملکرد صندوق نیز تایید کننده این پاسخ است؛ چه آن‌که بر اساس آماری که در سال ۲۰۱۵ منتشر شده، در حالی که در بیش از نیمی از پرداختی‌های صندوق منصفانه (۵۳،۲ درصد از پرداختی‌ها)، سرمایه‌گذاران فریب‌خورده از طریق دعای مسئولیت مدنی موفق به دریافت غرامت نشده‌اند، صندوق منصفانه توانسته است خسارت سرمایه‌گذاران را جبران و عدالت افقی را احیا نماید (Velikonja, 2015: 371). آری عدالت افقی یکی از مبانی مهم و بنیادین تأسیس صندوق منصفانه بوده است؛ تا آن‌جا که مواد ۱۲ الی ۳۰ طرح توزیع وجوه صندوق منصفانه به منظور تحقق آن وضع شده است.

در حقوق ایران نیز اگر قرار باشد دعای راجع به نقض مقررات بازار سرمایه به شیوه سنتی اقامه شود، عدالت افقی در جبران خسارت نقض خواهد شد؛ چراکه

² Rules on Fair Fund and Disgorgement Plans 2019

¹ Plan of Distribution

اوراق بهادار» نیز دردی را درمان نمی‌کند؛ زیرا این تکلیف ناظر به زمانی است که رسیدگی در مراجع قانونی صورت گرفته و پایان یافته است؛ در حالی که خوب می‌دانیم زیان‌دیده می‌بایست پیش از هرگونه رسیدگی، از وقوع تخلف و جرم آگاه شود تا بتواند اقدامات قانونی لازم را انجام دهد.

این واقعیت، همان چیزی است که در حقوق مسئولیت مدنی با عنوان نقض «عدالت افقی» یاد می‌شود. در حقیقت، محروم ماندن زیان‌دیدگان بازار سرمایه از عدالت افقی و لزوم احیای آن، همان چیزی است که می‌تواند مبنای مهمی برای تأسیس صندوق تلفی شود؛ صندوقی که بتواند پس از انجام رسیدگی‌های قضایی یا اداری، اموال مسترد و توقیف شده مجرم یا متخلف را در فضایی مناسب نگهداری کند تا پس از شناسایی زیان-دیدگان و اعطای فرصت مناسب به آن‌ها جهت طرح ادعاهای خود، با رعایت عدالت افقی، اموال را میان زیان‌دیدگان تقسیم نماید.

۲،۳ اصل سرعت

امروزه ارتباطات و مبادلات منحصر در شیوه‌های سنتی نیست. برای مثال، در کنار شیوه‌های سنتی پرداخت مانند پرداخت از طریق دادوستدهای سنتی، شیوه‌های نوینی نظیر پرداخت از طریق اسناد تجاری، پرداخت از طریق کارت‌های بانکی و غیره نیز مرسوم شده است. بروز و ظهور شیوه‌های نوین یادشده ریشه در «اصل سرعت» در روابط مالی و تجاری دارد. در حقیقت، قالب برخی از مبادلات نیازمند این است که به سرعت و بدون تعلل

صرفنظر از تشریفات پر پیچ و خم دادرسی که نمونه‌هایی از آن‌ها پیش‌تر بیان شد، شناسایی مجرمین و متخلفان، خود معضلی است که مانع از تحقق عدالت افقی در این قبیل جرایم و تخلفات خواهد شد. توضیح بیشتر آن‌که بر اساس بند (چ) ماده ۳۶ «قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور»، اگر مدیران صندوق‌های مالی و ناشران اوراق بهادار، در دوره مسئولیت خویش به دلیل تخلفات انضباطی یا ارتکاب جرایم مرتبط با قوانین و مقررات بازار سرمایه، مشمول محکومیت شوند، سازمان بورس و اوراق بهادار مکلف است این سوابق را در پایگاه اطلاعاتی مندرج در صدر ماده ثبت کند. اجرای این مقرر که از معدود سازوکارهای شناسایی متخلفان و مجرمین حوزه بازار سرمایه می‌باشد، نمی‌تواند به شناسایی متخلف و مجرم و به تبع آن، جبران خسارات زیان‌دیدگان کمک شایانی نماید؛ چراکه اولاً، بر اساس این مقرر، نوع تخلفات و جزئیات سوابق تخلفاتی و کیفری افراد درج نمی‌شود؛ بلکه به ضبط این امر که شخص یا اشخاصی یک یا چند سابقه تخلفاتی یا کیفری در این زمینه دارد، بسنده می‌شود. ثانیاً، این مقرر در برگیرنده انتشار احکام اشخاص غیرمدیر تحت نظارت سازمان بورس نظیر مجرمین بازار در جرایم معاملاتی مثل دستکاری در قیمت اوراق بهادار و معاملات متکی بر اطلاعات نهانی که قسمت قابل‌توجهی از جرایم و تخلفات را مرتکب می‌شوند، نمی‌باشد.^۱

افزون بر این‌ها، تکلیف سازمان بورس به انتشار آرای قطعی محکومیت انضباطی و کیفری در نشریه ویژه خود به موجب بند ۴ ماده ۸ «آیین نامه اجرایی قانون بازار

^۱ انتشار سوابق تخلفاتی و کیفری مدیران، ناشران و نهادهای مالی، تلاش‌هایی جهت اجرای آن صورت گرفته است.

^۱ شایان ذکر است، هرچند مقرر یادشده تا آذر ماه سال هزار و چهارصد و یک اجرا نشده بود، از این تاریخ به موجب «دستورالعمل

انجام شود. وانگهی، اصل سرعت صرفاً ناظر به مرحله شکل‌گیری مبادلات و ارتباطات نیست؛ بلکه در زمینه پیگیری روابط تجاری و استفاده از راهکارهای اجبارکننده قانونی نیز کاربرد دارد. برای مثال، می‌دانیم که اگر شخصی از دیگری به موجب یک سند عادی طلبکار باشد، باید اقامه دعوا نموده و پس از صدور حکم و قطعی شدن آن، اقدام به مطالبه طلب خود از طریق واحد اجرای احکام مدنی بنماید. با این حال، اگر همین طلب در سند تجاری چک درج شده باشد، طلبکار می‌تواند بدون طی این مراحل پر پیچ و خم و تنها از طریق درخواست صدور اجرائیه، طلب خویش را استیفا نماید. در این زمینه، ماده ۲۳ «قانون صدور چک» (اصلاحی سال ۱۳۹۷) مقرر می‌دارد: «دارنده چک می‌تواند با ارائه گواهینامه عدم پرداخت، از دادگاه صالح صدور اجرائیه نسبت به کسری مبلغ چک و حق الوکاله وکیل طبق تعرفه قانونی را درخواست نماید...». بر این بنیاد، آشکار است که اصل سرعت در روابط تجاری، از مرحله شکل‌گیری و اجرای اختیاری مبادلات و معاملات نیز فراتر رفته و در مقام اجرای اجباری تعهدات از طریق مراجع رسیدگی‌کننده قانونی نیز کاربرد دارد.

با این اوصاف، اصل سرعت می‌تواند مبنای قابل-توجهی برای صندوق جبران خسارات ناشی از جرایم و تخلفات محسوب شود. بر این بنیاد، مطالبه ضرر و زیان ناشی از جرایم و تخلفات، مستلزم صرف وقت و طی

مسیر مطول دادرسی است. این در حالی است که در صورت تأسیس صندوق و توزیع مبالغ جمع‌آوری‌شده در آن از طریق سازوکار سریع خاص آن، سرمایه‌گذار زیان‌دیده دچار زحمت و دشواری نمی‌گردد. علاوه بر این، با تأسیس صندوق و تسریع توزیع خسارات میان زیان‌دیدگان، مبادلات و اقدامات مالی سرمایه‌گذاران در بازار سرمایه مختل نشده و آنها می‌توانند با بازیابی زیان در موعدی زودتر از حالت عادی (آنچنان‌که در فرایند دادرسی وجود دارد)، به مبادلات خود در بازار سرمایه ادامه دهند.

با این تفاسیر، اصل سرعت در رابطه با صندوق تأمین خسارات‌های بدنی به عنوان نهادی با مشابهت‌های قابل-توجه با صندوق موضوع این نوشتار نیز مد نظر قانون-گذار قرار داشته است. توضیح آنکه، مطابق تبصره ۲ ماده ۳۲ این قانون^۱، در صورتی که از رأی صادره در خصوص خسارات وارده به اشخاص تجدیدنظرخواهی شود، اما تجدیدنظرخواهی صرفاً ناظر به جنبه عمومی جرم باشد، اصل سرعت اقتضا می‌کند پرداخت خسارت به زیان-دیدگان منوط به قطعیت بخش دیگر رأی نگردد. همچنین، به موجب ماده ۳۳ این قانون^۲، اصل سرعت اقتضا می‌کند صندوق در صورت تأخیر در انجام تعهدات، جریمه شود. افزون بر اینها، این اصل باعث شده است در ماده ۳۴ قانون فوق^۳، صندوق در مواردی که میزان دیه به نحو دقیق مشخص نیست، دیه تقریبی را

کند و یا بیمه‌گر تکلیف مقرر در ماده (۳۲) این قانون را انجام ندهد، به پرداخت جریمه‌ای معادل نیم در هزار به ازای هر روز تأخیر در حق زیان‌دیده یا قائم‌مقام وی محکوم می‌شود.

^۳ «در حوادث رانندگی منجر به خسارت بدنی غیر از فوت، در صورت مطالبه زیان‌دیده، پس از دریافت گزارش کارشناس راهنمایی و رانندگی

^۱ «در مواردی که رأی صادرشده از دادگاه بدوی، صرفاً از جنبه عمومی مورد تجدیدنظرخواهی قرار گرفته باشد، زیان‌دیده یا وراث قانونی و بیمه‌گر یا صندوق باید طبق مفاد این ماده اقدام کنند».

^۲ «چنانچه بیمه‌گر یا صندوق به رغم کامل بودن مدارک، تکلیف مقرر در ماده (۳۱) این قانون را انجام ندهند و در پرداخت خسارت تأخیر

با هم آن‌ها را انجام دهند، گروه‌ها و اجتماعات را نیز باید طرف حق و تکلیف محسوب کرد، برای آن‌ها شخصیتی متمایز و مجزا از شخصیت اعضایشان قائل شد و به آن‌ها اجازه داد که به وسیله نمایندگان صلاحیت‌دار خود، اعمال لازم برای زندگی حقوقی را انجام دهند. از این رو، علاوه بر افراد (اشخاص حقیقی) که می‌توانند صاحب حق و تکلیف بشوند، امکان طرف حق و تکلیف قرار گرفتن اشخاص حقوقی نیز در تمام نظام‌های حقوقی به رسمیت شناخته شده است (صفایی و قاسم‌زاده، ۱۳۸۰: ۱۴۵).

در حقوق آمریکا و ایران نیز به مثابه جزئی از این کل، بعضی از گروه‌ها و اجتماعات بشری واجد شخصیت حقوقی معرفی شده‌اند. به علاوه، در این دو نظام حقوقی، پاره‌ای از اموال نیز از شخصیت حقوقی

به زیان‌دیدگان پرداخت نموده و پرداخت آن را منوط به مسجل شدن میزان دیه نکند.^۱

۳ شخصیت حقوقی صندوق

نظام‌های حقوقی نه فقط از منافع فرد به‌عنوان شخص حمایت می‌کنند، بلکه منافع گروه‌هایی که برای رسیدن به هدف‌های مشترک تشکیل می‌شوند را نیز مورد حمایت قرار می‌دهند. برای این‌که گروه‌ها نیز بتوانند فعالیت خود را توسعه دهند و به اهداف مشروع خود دست یابند، باید بتوانند دارایی اختصاصی داشته باشند، آن را اداره کنند، اعمال لازم برای زندگی حقوقی را انجام دهند، اقامه دعوا نمایند، از دعوایی که علیه آن‌ها اقامه می‌شود دفاع کنند و غیره. با این همه، از آن‌جا که نمی‌توان پذیرفت که هر یک از اعضای گروه در تمامی اعمال لازم برای نیل به اهداف گروه، شرکت نمایند یا همگی

توزیعی، جامعه برخی از هزینه‌ها را پرداخت می‌کند. در حقیقت، مشخصه نظریه دولت رفاه این است که خسارت اشخاص نه به‌خاطر این‌که قربانی حادثه خاص یا بیماری یا بدبختی دیگر شده‌اند، بلکه قطع نظر از سبب آن، به این دلیل که آنان نیازمند هستند، توسط دولت جبران می‌شود (کاتوزیان، ۱۳۹۰: ۲۳۱). همچنین، «عدالت توزیعی در جامعه به این معناست که ضررها و خسارات صرف‌نظر از منشاء آن باید در بین اعضاء جامعه توزیع شود. زیرا هدف از آن، تنها افزایش رفاه زیان‌دیدگان و آسیب‌دیدگان و جامعه به طور کلی است نه چیز دیگر» (بادینی، ۱۳۹۴: ۴۹۹). وضعیت در مدل ایرانی صندوق اما می‌تواند متفاوت باشد؛ چراکه مبنا انگاری نظریه دولت رفاه و عدالت توزیعی در صندوق بازار سرمایه ایران، به‌شدت بستگی به نقش دولت و جامعه در تأمین منابع صندوق خواهد داشت. در واقع، اگر بخشی از این منابع نظیر آن‌چه در ماده ۲۴ ق.ب.ا. وجود دارد، توسط دولت یا جامعه تأمین شود، این دو نظریه می‌توانند مبانی مهمی برای تأسیس صندوق تلقی شوند. این درحالی است که اگر در مدل قابل تأسیس در حقوق ایران، منابع مالی صندوق، نظیر آن‌چه در صندوق منصفانه وجود دارد، بدون دخالت دولت و جامعه تأمین شود، نظریه دولت رفاه و عدالت توزیعی به‌عنوان مبانی تأسیس صندوق، قابل‌پذیرش نمی‌باشد.

و یا پلیس راه و یا کمیسیون جلوگیری از سوانح راه آهن موضوع تبصره (۲) ماده (۲) قانون دسترسی آزاد به شبکه حمل و نقل ریلی مصوب ۱۳۸۴/۷/۶ (در خصوص حوادث مربوط به قطارهای شهری و بین شهری) و پزشکی قانونی، بیمه‌گر وسیله نقلیه مسبب حادثه و یا صندوق، حسب مورد مکلفند بلافاصله حداقل پنجاه درصد (۵۰٪) از دیه تقریبی را به اشخاص ثالث زیان‌دیده پرداخت کرده و باقی‌مانده آن را پس از معین شدن میزان قطعی دیه با رعایت مواد (۳۱) و (۳۲) این قانون بپردازند.

^۱ در پایان باید افزود که هرچند ممکن است «نظریه دولت رفاه» و «عدالت توزیعی» نیز به‌عنوان مبانی احتمالی تأسیس صندوق مطرح شود، به باور نگارنده اما، از یک‌سو، این دو نمی‌توانند مبنای مناسبی برای صندوق منصفانه تلقی گردند و از سوی دیگر، مبنا انگاری آن‌ها در مدل ایرانی صندوق نیز محل تردید می‌باشد. توضیح بیشتر آن‌که، همان‌طور که پیش‌تر و در بخش مقدمه این نوشتار گذشت، منابع صندوق منصفانه، عواید نامشروع و جرمه‌های نقدی انضباطی هستند که تماماً از مجرم و متخلف دریافت می‌شود و دولت یا جامعه، تأمین‌کننده آن نیستند. این درحالی است که در نظریه دولت رفاه، دولت است که پرداخت برخی از هزینه‌ها را عهده دار می‌شود؛ همچنان‌که در عدالت

خارج یا امری حقوقی که مورد تایید قانون گذار می باشد، است (Adriano, 2015: 383). بر این اساس، اموری نظیر مجموعه ای از اموال که در عالم خارج وجود محسوس دارند، توانایی برخورداری از شخصیت حقوقی را دارند. در برابر، امور غیرمادی در صورتی از شخصیت حقوقی برخوردار هستند که مورد تایید قانون گذار قرار بگیرند. به عنوان نمونه، شرکت های تجاری که وجود خارجی و ملموس ندارند، در صورت تایید قانون گذار است که می توانند دارای شخصیت حقوقی شناخته شوند. با این توضیح، از آنجا که صندوق منصفانه متشکل از جوهی است که طبیعتاً در عالم خارج، وجود مادی و ملموس دارد، شرط نخست ایجاد شخصیت حقوقی در ما نحن فیه، فراهم بوده و با مانعی مواجه نمی باشد.

شرط دوم این است که امر مادی یا حقوقی در مقایسه با سایر اشخاص، توانایی بر عهده گرفتن تکالیف و دارا شدن حقوق را داشته باشد (Adriano, 2015: 383). برخلاف شرط نخست، فراهم بودن این شرط در رابطه با صندوق منصفانه جداً محل تردید است؛ زیرا اولاً، اگر صندوق منصفانه بتواند حقوقی را دارا شود و یا تکالیفی را بر عهده بگیرد، لازم می آید در دعوایی که هدف، انباشت اموالی چند در دارایی صندوق باشد، صندوق طرف دعوا قرار بگیرد. این در حالی است که در چنین دعوایی^۱، این، کمیسیون بورس و اوراق بهادار است که طرف دعوا قرار می گیرد؛ نه صندوق منصفانه.

ثانیاً، اگر صندوق منصفانه می تواند طرف حق قرار بگیرد، لازم می آید که می تواند به عنوان ذی نفع و ذی حق، ابتدائاً جوهی را تحت عنوان عواید نامشروع و یا

برخوردار بوده و به مسئولان حفظ و اداره آن ها اجازه داده شده است که به نام شخص حقوقی مزبور، تصمیمات لازم را اتخاذ نمایند. به این منظور، در تعریف شخصیت حقوقی در نظام حقوقی آمریکا گفته شده است: «اشخاص حقوقی شامل مجموعه ای از اشخاص حقیقی یا اموال است که قانون به آن ها قابلیت داشتن حقوق و تکالیف را اعطا می کند» (Black, 1968: 1300). در حقوق ایران نیز با ارائه تعریف مشابه، این چنین گفته شده است: «شخصیت حقوقی عبارت از مجموعه اموال یا اشخاص است که برای تحقق هدفی معین و مطابق ضوابط یا تشریفات خاصی شکل یافته و صلاحیت دارا شدن حقوق و تکالیف و مسئولیت های مستقل را دارد» (پاسبان، ۱۳۹۷: ۱۳).

بر این بنیاد، از آنجا که تردیدی نیست که مجموعه ای از اموال نیز قابلیت و استعداد دارا شدن شخصیت حقوقی را دارند، این پرسش در ذهن مطرح می شود که آیا در نظام حقوقی آمریکا، از این استعداد و قابلیت در جهت اعطای شخصیت حقوقی به صندوق منصفانه استفاده شده است یا خیر؟ به دیگر بیان، آیا صندوق منصفانه از شخصیت حقوقی برخوردار است یا خیر؟ به همین ترتیب، آیا صندوق مورد انتظار در حقوق ایران می تواند از شخصیت حقوقی برخوردار باشد یا خیر؟ در ادامه، سعی می شود به این پرسش ها پاسخ داده شود.

۳،۱ صندوق و فقدان شخصیت حقوقی

در نظام حقوقی آمریکا، پدیدار شدن شخصیت حقوقی مستلزم فراهم شدن شرایطی چند است: نخست، شخصیت حقوقی فرع بر وجود امری مادی در عالم

^۱ SEC v. McCaskey (2002); SEC v. McAfee, Inc. (2006).

شناخته شده باشد. با این توضیح، تحقق این شرط در رابطه با صندوق منصفانه محل تردید می‌باشد؛ زیرا اولاً، تا آن‌جا که نویسنده در متون قانونی و آثار حقوقی در رابطه با صندوق منصفانه به غور و جستجو پرداخته، صحبتی از شخصیت حقوقی این صندوق مطرح نشده است؛ گویی که چنین ویژگی‌ای از سوی قانون‌گذار آمریکا به صندوق منصفانه اعطا نشده است. ثانیاً، در کشور آمریکا، بنا بر اصل، شخصیت حقوقی به مجموعه‌ای از افراد و گروه‌ها تعلق دارد و شخصیت حقوقی مجموعه‌ای از اموال نظیر صندوق منصفانه، استثناء می‌باشد. از این رو، در مواقع تردید، باید به اصل یعنی عدم شخصیت حقوقی مجموعه‌ای از اموال تمسک نمود. آری از این رو است که یکی از نویسندگان حقوقی در این رابطه می‌گوید: «اعطای شخصیت حقوقی به مجموعه‌ای از اموال که هدف خاصی را دنبال می‌کند، به میزان محدودی در حقوق آمریکا به رسمیت شناخته شده است. نظیر دارایی ورشکسته یا متوفی» (Black, 1968: 1300). ثالثاً، اگر قائل به اعطای شخصیت حقوقی به صندوق منصفانه از جانب قانون‌گذار آمریکا باشیم، نقض «اصل منیع تجزیه‌ناپذیر بودن دارایی» لازم می‌آید. به موجب اصل تجزیه‌ناپذیری دارایی شخص حقوقی، شخص نمی‌تواند دارایی خود را به چند جزء متمایز و جدا از هم تقسیم کند به نحوی که جزء مثبت هر جزء فقط جوابگوی جزء منفی آن باشد؛ بلکه تنها با تشکیل و ایجاد شخص حقوقی در زیر مجموعه خود است که می‌تواند جزئی از اموال خود را از دارایی خویش جدا ساخته و

جرایم نقدی انضباطی از ناقضین مقررات دریافت کند و این دریافتی‌ها را به دارایی خود اضافه نماید. این در حالی است که نه تنها صندوق چنین حقی را ندارد؛ بلکه تنها بعد از تحت پیگرد قرار گرفتن این اشخاص و دریافت مبالغ فوق، به دستور کمیسیون تشکیل می‌گردد؛ گویی که صندوق صرفاً مجمعی برای گردآوری وجوه به دست آمده در دعاوی کمیسیون می‌باشد؛ نه شخصیتی حقوقی که به مثابه یک فعال ما یشاء می‌تواند طرف حق قرار بگیرد. استدلال اخیر آن‌گاه بیشتر تقویت می‌شود که به زمان تشکیل صندوق که در ماده ۱۱۰۰ «مقررات صندوق منصفانه و طرح‌های استرداد عواید نامشروع کمیسیون بورس و اوراق بهادار» مصوب ۲۰۱۹ میلادی مورد اشاره قرار گرفته است نیز نظری بیافکنیم. به موجب این مقرر: «در هر فرآیند که با دستور کمیسیون یا کارمند رسیدگی^۱ مبنی بر استرداد عواید نامشروع و ارزیابی جرمه انضباطی علیه خواننده آغاز می‌شود، کمیسیون یا کارمند رسیدگی می‌تواند دستور دهد که عواید نامشروع مسترد شده و جرمه انضباطی برای ایجاد صندوقی به نفع سرمایه‌گذارانی که از نقض مقررات متضرر شده‌اند استفاده شود».

شرط سوم شناسایی شخصیت حقوقی، این است که قانون حاکم، این که گروه یا مجموعه‌ای از اموال می‌توانند صاحب حقوقی شوند یا تکالیفی را بر عهده بگیرند را به رسمیت بشناسد (Adriano, 2015: 383-384). بر این پایه، زمانی می‌توان از شخصیت حقوقی صندوق منصفانه صحبت کرد که این شخصیت توسط قانون به رسمیت

^۱ بر اساس شق ۵ بند الف ماده ۱۰۱ این مقررات، کارمند رسیدگی،

شخصی است که در فرایند اداری کمیسیون، به عنوان قاضی مبادرت به رسیدگی به دلایل و اظهار نظر می‌کند.

به آن اختصاص دهد (صفار، ۱۳۹۵: ۴۷۳). بر این اساس، اگر بر این باور باشیم که قانون‌گذار آمریکا برای صندوق منصفانه شخصیت حقوقی قائل است، تجزیه‌پذیری دارایی آن، مانع از قبول این باور می‌گردد؛ چراکه مطابق ماده ۱۱۰۱ «مقررات صندوق منصفانه و طرح‌های استرداد عواید نامشروع کمیسیون بورس و اوراق بهادار»، صندوق منصفانه برای هر پرونده تخلفاتی و کیفری به صورت جداگانه تشکیل می‌شود. در واقع، به تعداد پرونده‌های تخلفاتی و کیفری، صندوق منصفانه وجود دارد و مبالغ دریافتی از هر متخلف و مجرم در هر پرونده، صرف جبران زیان سرمایه‌گذاران زیان‌دیده از رفتار همان متخلف و مجرم می‌شود. از این رو، آنچه به نظر می‌رسد این است که به دلیل فقدان شرط دوم و سوم ایجاد شخصیت حقوقی در حقوق آمریکا، صندوق منصفانه واجد شخصیت حقوقی نمی‌باشد.

۳،۲ صندوق و امکان پیش‌بینی شخصیت حقوقی

اکنون که روشن گردید که صندوق منصفانه از شخصیت حقوقی برخوردار نمی‌باشد، این پرسش مطرح می‌شود که ظرفیت نظام حقوقی ایران در مواجهه با بحث شخصیت حقوقی صندوق موضوع این نوشتار، چیست؟ آیا به مانند کشور آمریکا، باید جانب عدم شخصیت حقوقی را گرفت یا این که اعطای شخصیت حقوقی به صندوق، رجحان دارد؟

در پاسخ، ممکن است جانب عدم پیش‌بینی شخصیت حقوقی برای صندوق گرفته و گفته شود که شخصیت حقوقی ایجاد می‌شود تا در مدت محدود یا نامحدودی

ادامه پیدا کند و حیات حقوقی داشته باشد. در حقیقت، شخصیت حقوقی ایجاد می‌شود تا به فعالیت حقوقی بپردازد؛ نه این که ایجاد شود تا پس از پرداخت خسارت به سرمایه‌گذاران منحل گردد. به دیگر بیان، زمانی که شخصیت حقوقی شکل می‌گیرد، یا از ابتدا مدت خاصی برای حیات آن در نظر گرفته می‌شود یا این که حیات آن، تابع مدت خاصی نمی‌باشد. این در حالی است که نه از ابتدا برای صندوق، مدت محدودی در نظر گرفته می‌شود و نه به صورت نامحدود می‌تواند حیات داشته باشد؛ بلکه حیات و ممات آن تابعی از جبران خسارت سرمایه‌گذاران خواهد بود؛ به نحوی که پس از جبران خسارت تمام یا بخشی از خسارت سرمایه‌گذاران، منحل می‌گردد. برای این استدلال، می‌توان نشانه‌هایی در قوانین موضوعه نیز یافت. برای مثال، شرکت با مسئولیت محدود به مثابه یک شخص حقوقی می‌بایست بر اساس ماده ۱۰۴ «قانون تجارت»^۱، برای مدت محدود یا نامحدودی ایجاد شود. همچنین، شرکت سهامی عام به عنوان یک شخص حقوقی به دلالت بند ۴ ماده ۱۷۴ «لایحه قانونی اصلاح قسمتی از قانون تجارت»^۲، برای مدت محدود یا نامحدودی تشکیل می‌گردد.

در مقابل، در مقام پاسخ به وجه پیشین، می‌توان گفت: نخست، در حقوق ایران، شخصیت حقوقی لزوماً ایجاد نمی‌شود تا ادامه داشته باشد؛ بلکه شخصیت حقوقی ایجاد می‌شود تا موضوعی که جهت انجام آن تشکیل شده است را به پایان برساند. به این منظور، ممکن است این موضوع در مدت اندکی پس از تشکیل شخصیت حقوقی به سرانجام برسد یا این که اجرای آن سال‌ها به

^۱ از این به بعد، به اختصار: ق.ت.

^۲ از این به بعد، به اختصار: ل.ق.ا.ق.ت.

سوم، پیش‌بینی شخصیت حقوقی برای صندوق تأمین خسارت‌های بدنی، کفه لزوم پیش‌بینی شخصیت حقوقی برای صندوق موضوع نوشتار حاضر را بیشتر تقویت می‌کند. توضیح بیشتر آن‌که صندوق تأمین خسارت‌های بدنی با هدفی مشابه با صندوق جبران خسارت ناشی از جرایم و تخلفات در بازار سرمایه، واجد شخصیت حقوقی است. در حقیقت، همان‌گونه که هدف اصلی از تأسیس صندوق تأمین خسارت‌های بدنی، حمایت از زیان‌دیدگان حوادث رانندگی و جبران خسارت بدنی آن‌ها می‌باشد (خدابخشی، ۱۴۰۰: ۲۶۵)، صندوق جبران خسارت ناشی از جرایم و تخلفات در بازار سرمایه نیز هدفی جز حمایت از سرمایه‌گذاران زیان‌دیده ندارد. از این رو، با توجه به این‌که صندوق تأمین خسارت‌های بدنی دارای شخصیت حقوقی است، پیش‌بینی این ویژگی برای صندوق موضوع این نوشتار نیز دور از ذهن و غیرمنطقی نمی‌باشد. بر اساس ماده ۲۱ ق.ب.ا: «به منظور حمایت از زیان‌دیدگان حوادث ناشی از وسایل نقلیه، خسارت‌های بدنی وارد به اشخاص ثالث که به علت فقدان یا انقضای بیمه‌نامه، بطلان قرارداد بیمه، شناخته نشدن وسیله نقلیه مسبب حادثه، کسری پوشش بیمه‌نامه ناشی از افزایش مبلغ ریالی دیه یا تعلیق یا لغو پروانه فعالیت شرکت بیمه یا صدور حکم توقف یا ورشکستگی بیمه‌گر موضوع ماده (۲۲) این قانون، قابل - پرداخت نباشد، یا به طور کلی خسارت‌های بدنی که خارج از تعهدات قانونی بیمه‌گر مطابق مقررات این قانون است به استثنای موارد مصرح در ماده (۱۷)، توسط

طول انجامد. آری از این رو است که یکی از موارد انحلال شرکت‌های تجاری، انجام شدن موضوعی است که شرکت برای آن تشکیل شده است.^۱ همچنین، بدین جهت است که پس از فوت شخص، شخصیتی حقوقی به نام ترکه ایجاد می‌شود تا پس از تصفیه دیون و مطالبات، منحل شده، پایان پذیرد و به تملک وارثان درآید (کاتوزیان، ۱۳۹۵: ۱۹۱).

دوم، حتی اگر با وجه نخست همسو شویم و بگوییم که پیش‌بینی شخصیت حقوقی برای صندوق مستلزم این است که صندوق پس از تأسیس، حیات حقوقی داشته و پس از پرداخت خسارت سرمایه‌گذاران منحل نگردد، همچنان امکان پیش‌بینی شخصیت حقوقی برای صندوق وجود خواهد داشت. به این منظور، جهت جمع میان شخصیت حقوقی و جلوگیری از حیات کوتاه مدت صندوق، می‌توان ردیف‌های مالی فرعی متعددی را به ازای پرونده‌های کیفری و تخلفاتی متعدد در ذیل وجود شخصیت حقوقی واحدی به نام صندوق ایجاد کنیم. در این راستا، یک شخصیت حقوقی به نام صندوق جبران خسارت ناشی از جرایم و تخلفات در بازار سرمایه وجود خواهد داشت که بقا و زوال آن، تابع پرداخت خسارت به زیان‌دیدگان نمی‌باشد و به تناسب هر پرونده کیفری یا تخلفاتی، ردیف مالی جداگانه‌ای وجود خواهد داشت. این ردیف مالی پس از تخصیص به زیان‌دیدگان مرتبط بسته می‌شود؛ در حالی که شخصیت حقوقی صندوق همچنان پابرجا می‌ماند.

می‌گردد. به موجب مقرره اخیر: «شرکت سهامی در موارد زیر منحل می‌شود: ۱- وقتی که شرکت، موضوعی را که برای آن تشکیل شده است انجام داده یا انجام آن غیرممکن شده باشد...».

^۱ این مهم علاوه بر این‌که در مواد ۱۱۴، ۱۳۶، ۱۶۱ و ۱۸۹ ق.ت.مورد تصریح قرار گرفته است، از بند ۱ ماده ۱۹۹ ل.ق.ا.ق.ت. نیز اصطیاد

صندوق مستقلى به نام «صندوق تأمین خسارت‌های بدنى» جبران مى‌شود». ذکر عبارت «صندوق مستقل» در این ماده، نشان‌دهنده شخصیت حقوقى صندوق تأمین خسارت‌های بدنى مى‌باشد. این استنباط از عبارت «صندوق مستقل» علاوه بر این که مقررات قانون پیش-گفته آشکارا مؤید آن است، با دقت نظر در ماده ۲۷ قانون یادشده که مقرر مى‌دارد: «صندوق، نهاد عمومى غیردولتى است...» نیز مورد تأیید قرار مى‌گیرد.^۱

افزون بر این، در برخى از صندوق‌ها که در مقایسه با صندوق موضوع این نوشتار، کارکرد و هدفى متفاوت دارند نیز شاهد شخصیت حقوقى هستیم. توضیح بیشتر آن که بر اساس صلاحدید وزارت دادگستری (در حال حاضر، قوه قضاییه) ممکن است در برخى از نقاط شهرستان‌ها، امر تصفیه تاجر ورشکسته بر عهده اداره‌ای موسوم به اداره تصفیه امور ورشکستگی قرار بگیرد (ماده ۱ «قانون اداره تصفیه امور ورشکستگی مصوب ۱۳۱۷»^۲). این اداره که از محل دارایی تاجر ورشکسته، دیون او

را پرداخت مى‌کند، قبل از توزیع نهایی دارایی ورشکسته میان طلبکاران، هزینه‌های امور ورشکستگی را از دارایی تاجر کسر و به صندوقى موسوم به صندوق «الف» واریز مى‌کند (ماده ۵۲ ق.ا.ت.ا.و.). در این خصوص، صندوق دیگری موسوم به صندوق «ب» نیز وجود دارد که درآمد آن بر اساس ماده ۵۴ این قانون، مشتمل بر بخشی از هزینه‌های دریافتی ناشی از ثبت شرکت‌ها، امضای دفاتر تجارى و واخواست اسناد تجارى است. این دو صندوق که منابع مذکور را جمع‌آوری مى‌کنند تا بر اساس ماده ۱ «قانون طرز استفاده از درآمد صندوق‌های (الف) و (ب)» اداره کل تصفیه امور ورشکستگی مصوب ۱۳۴۴^۳، آن‌ها را در مسیری به‌جز جبران خسارت بستانکاران ورشکسته مصرف نمایند نیز از شخصیت حقوقى برخوردارند. این امر با دقت نظر در ماده ۵۵ ق.ا.ت.ا.و آشکار مى‌گردد که بر بنیاد آن: «هر یک از دو صندوق نامبرده دارای شخصیت حقوقى بوده...».

۱- پرداخت کسرى هزینه‌های بیمارستان وزارت دادگستری.

۲- پرداخت حقوق و مزایای کارمندانى که حسب ضرورت از طرف اداره کل تصفیه استخدام شده و در وزارت دادگستری مشغول به کار هستند.

۳- پرداخت فوق‌العاده سختى معیشت قضاتى که در بخشهای خارج از مرکز و نقاط دور دست و صعب‌المعیشه انجام وظیفه مى‌نمایند.

۴- قسمتی از وجوه صندوق (ب) و وجوه حاصله از صرفه‌جوئی‌های سالانه اداره کل تصفیه به حساب صندوق تعاونی که برای کارمندان قضایی و اداری و مأمورین و خدمتگزاران وزارت دادگستری تشکیل خواهد شد به‌عنوان وام منظور و به مصرف پرداخت وام به کارمندان مزبور خواهد رسید.

۵- تأمین هزینه‌های لازم برای اجراء قانون اطفال بزهکار و تأسیس دادگاه بخش در خارج از مقر دادگاه شهرستان.

۶- تأمین هزینه‌های لازم برای اجراء قانون اقدامات تأمینی.

^۱ از این رو است که در ماده ۱ اساسنامه صندوق تأمین خسارت‌های بدنى مصوب ۱۳۹۷، چنین مى‌خوانیم: «صندوق تأمین خسارت‌های بدنى که از این پس در این اساسنامه «صندوق» نامیده مى‌شود، نهاد عمومى غیردولتى است که با دارا بودن شخصیت حقوقى مستقل بر اساس مفاد این اساسنامه، قوانین ناظر بر نهادهای عمومى غیردولتى و احکام مربوط در قانون بیمه اجبارى خسارات وارد شده به شخص ثالث در اثر حوادث ناشی از وسایل نقلیه که از این پس «قانون» نامیده مى‌شود، اداره مى‌گردد».

^۲ از این به بعد، به اختصار: ق.ا.ت.ا.و.

^۳ «وجوه صندوق (ب) اداره کل تصفیه امور ورشکستگی پس از تأمین کسرى اعتبارات صندوق (الف) اداره مزبور طبق بودجه‌ای که هر سال از طرف وزارت دادگستری تنظیم و به تصویب هیأت وزیران مى‌رسد به ترتیب به مصارف زیر خواهد رسید:

اخترصاص داده شده است (صفار، ۱۳۹۵: ۱۱۴-۱۱۳). با این توضیح، شرط نخست در رابطه با صندوق فراهم می‌باشد؛ زیرا همان‌طور که بیان شد، صندوق با دربرگرفتن مجموعه‌ای از وجوه، در راستای دنبال و تعقیب نمودن یک هدف اصلی که همانا جبران خسارت سرمایه‌گذارانی است، تأسیس می‌شود.

ثانیاً، مصالح و منافع ضروری باید وجود داشته باشد تا بتوان عنوان شخصیت حقوقی را بر یک موضوع اطلاق نمود (صفار، ۱۳۹۵: ۱۱۴). به دیگر بیان، این هدف باید مشروع و مبتنی بر مصالح، منافع و مقتضیات جامعه باشد تا پس از تعقیب آن توسط مجموعه‌ای از اموال، قابلیت اطلاق عنوان شخص حقوقی را داشته باشد. با این وصف، این شرط نیز در رابطه با صندوق محقق می‌باشد؛ چراکه با عنایت به حجم قابل توجه جرایم و تخلفات در بازار سرمایه و ورود ضرر و زیان متعاقب آن به سرمایه‌گذاران، مشروعیت هدف صندوق و ابتنای آن بر مصالح، منافع و مقتضیات جامعه امری است که تصور آن منجر به تصدیق آن می‌گردد. به این ترتیب و با اجتماع دو شرط پیشین در صندوق موضوع این نوشتار، اوصاف و ویژگی‌های صندوق، کاملاً منطبق با شرایط منطقی و مبتنی بر عقلی است که برای پیش‌بینی شخصیت حقوقی برای مجموعه‌ای از اموال، معرفی نموده‌اند.

آری با پذیرش شخصیت حقوقی برای صندوق تأمین خسارت‌های بدنی به‌عنوان نهادی مشابه، لزوم اجتناب از «ترجیح بلامرجح» و فراهم بودن شرایط منطقی اعطای

چهارم، دلیل عقلی لزوم اجتناب از «ترجیح بلامرجح» نیز منجر به پذیرش شخصیت حقوقی برای صندوق می‌گردد؛ چراکه با وجود مشابهت قابل توجه در کارکرد و هدف صندوق تأمین خسارت‌های بدنی و صندوق موضوع این نوشتار، پیش‌بینی شخصیت حقوقی برای یکی و عدم پیش‌بینی برای دیگری، سبب می‌گردد که ترجیح بلامرجح لازم آید؛ امری که از منظر عقل، مردود می‌باشد.

به علاوه، دقت نظر در شرایط منطقی و عقلایی لازم برای اعطای شخصیت حقوقی به گروه‌ها یا مجموعه‌هایی از اموال، ما را به سمت و سوی پذیرش شخصیت حقوقی برای صندوق رهنمون می‌سازد. در واقع، هرچند قوانین موضوعه اشاره‌ای به شرایط اعطای شخصیت حقوقی به گروه‌ها و مجموعه‌ای از اموال ندارند،^۱ شرایطی چند از سوی علمای حقوق مطرح شده است که با تمسک به آن، می‌توان مسیر پذیرش شخصیت حقوقی برای صندوق را هموار نمود. بر این اساس، برای پیش‌بینی شخصیت حقوقی باید شرایط ذیل را احراز نمود:

اولاً، باید موضوعی وجود داشته باشد تا بتوان عنوان شخصیت حقوقی را بر آن بار نمود (صفار، ۱۳۹۵: ۱۱۳). این موضوع که از آن به‌عنوان «واقعیت خارجی» نیز یاد کرده‌اند (ابوالحمد، ۱/۱۳۵۵: ۷۹)، ممکن است دسته‌ای از اشخاص باشند که هدف خاصی را دنبال می‌کنند یا مال یا مجموعه‌ای از اموال باشد که به هدف خاصی

اساس، قانون‌گذار ما صرفاً به زمان تحقق شخصیت حقوقی اشاره کرده و در رابطه با شرایط تحقق آن سکوت اختیار نموده است. این سکوت اما در دکرین حقوقی جبران شده است.

^۱ به‌موجب ماده ۵۸۴ ق.ت: «تشکیلات و مؤسساتی که برای مقاصد غیرتجارتی تأسیس شده یا بشوند، از تاریخ ثبت در دفتر مخصوصی که وزارت عدلیه معین خواهد کرد، شخصیت حقوقی پیدا می‌کنند». بر این

شخصیت حقوقی، نوبت قانون‌گذار است که به‌عنوان رکن صلاحیت‌دار، اقدام به معتبر شناختن صندوق موضوع این نوشتار به‌عنوان شخصیت حقوقی نماید. به باور ما، قانون‌گذاری که حکمت، جوهره اصلی آن است، می‌تواند با احراز توجیهات پیشین، وصف شخصیت حقوقی را بر صندوق اطلاق نموده و آن را به رسمیت بشناسد.

گذشته از اینها، پیش‌بینی شخصیت حقوقی برای صندوق جبران خسارات ناشی از جرایم و تخلفات، فواید غیرقابل‌انکاری نیز دارد. توضیح آنکه، اولاً، اعطای شخصیت حقوقی به صندوق سبب می‌گردد مطالبات سرمایه‌گذاران زیان‌دیده از یک شخصیت حقوقی مستقل صورت پذیرد. به عبارت بهتر، در طرح‌های حمایتی نظیر صندوق، همواره عده‌ای انگشت اتهام را به سمت متولیان این طرح نشانه رفته و می‌گویند متولیان در راستای منافع آنها اقدام نمی‌کنند. برای مثال، اگر صندوق جبران خسارات ناشی از جرایم و تخلفات مانند صندوق منصفانه زیر نظر سازمان بورس و اوراق بهادار اداره شود، ممکن است سازمان و هیئت مدیره آن متهم به عدم اقدام به نفع سرمایه‌گذاران شوند. این در حالی است که شخصیت حقوقی مستقل صندوق و عدم وابستگی آن به نهاد یا سازمانی خاص، مانع شکل‌گیری چنین مسائلی خواهد شد. ثانیاً، اعطای شخصیت حقوقی از تعارض منافع احتمالی جلوگیری می‌کند. به بیان بهتر، شخصیت حقوقی باعث می‌گردد اداره‌کنندگان صندوق صرفاً از

دست‌اندرکاران سازمان بورس و اوراق بهادار نباشند. در این وضعیت، می‌توان نمایندگانی از نهادها و دستگاه‌های اجرایی مختلف جهت تصمیم‌گیری در صندوق منصوب و از تعارض منافع احتمالی جلوگیری نمود. این دیدگاه مورد توجه نویسندگان «اساسنامه صندوق تأمین خسارت‌های بدنی مصوب ۱۳۹۷» نیز بوده است. به موجب ماده ۶ این مصوبه^۱، اعضای مجمع عمومی صندوق به عنوان شخصیت حقوقی مستقل از دستگاه‌های اجرایی مختلف نظیر وزارت امور اقتصادی و دارایی، وزیر تعاون، کار و رفاه اجتماعی، وزیر دادگستری و غیره تشکیل می‌گردد و همین امر به کاهش احتمال تعارض منافع می‌انجامد.

۴ نتیجه

صندوق منصفانه که از سال ۲۰۰۲ میلادی وارد ادبیات حقوقی آمریکا شده، ابزاری جهت جبران خسارت سرمایه‌گذاران محسوب می‌شود. مطابق مقررات موجود، اگر از رهگذر نقض مقررات بازار سرمایه (اعم از اینکه نقض مقررات مصداق تخلف یا جرم باشد)، سرمایه‌گذاران دچار زیان مالی شوند، با جمع‌آوری عواید نامشروع ناشی از نقض مقررات و همچنین، جریمه‌های نقدی انضباطی، صندوق منصفانه اقدام به پرداخت غرامت به سرمایه‌گذاران می‌نماید. آنچه در پژوهش حاضر از محوریت برخوردار بود، مبانی تأسیس و شخصیت حقوقی صندوق جبران خسارات ناشی از جرایم و تخلفات در بازار سرمایه ایران بود. در واقع،

^۱ «مجمع عمومی صندوق متشکل از اعضای زیر است:

الف) وزیر امور اقتصادی و دارایی (رئیس مجمع)

ب) وزیر تعاون، کار و رفاه اجتماعی

پ) وزیر دادگستری

ت) وزیر صنعت، معدن و تجارت

ث) رئیس کل بیمه مرکزی جمهوری اسلامی ایران

ج) دادستان کل کشور (بدون حق رأی)....».

حالت عادی (آنچنان‌که در فرایند دادرسی وجود دارد)، به مبادلات خود در بازار سرمایه ادامه دهند.

علیرغم این‌که صندوق منصفانه دارای شخصیت حقوقی نمی‌باشد، در حقوق ایران، امکان پیش‌بینی شخصیت حقوقی برای صندوق جبران خسارات ناشی از جرایم و تخلفات بازار سرمایه وجود دارد. از این رو، وجود شخصیت حقوقی در صندوق تأمین خسارت‌های بدنی با کارکردی مشابه در مقایسه با صندوق موضوع این نوشتار و همچنین، صندوق‌های «الف» و «ب» اداره تصفیه امور ورشکستگی، لزوم اجتناب از ترجیح بلامرجح و وجود شرایط منطقی و عقلانی اعطای شخصیت حقوقی در ما نحن فیه، جانب پیش‌بینی شخصیت حقوقی برای صندوق را تقویت می‌کنند. اعطای شخصیت حقوقی به صندوق جبران خسارات ناشی از جرایم و تخلفات دارای فواید غیرقابل‌انکاری است: اولاً، سبب می‌شود ادعای مطالبه‌گری از سوی سرمایه‌گذاران نسبت به سازمان یا نهادی خاص مانند سازمان بورس و اوراق بهادار مطرح نشود. ثانیاً، این امر احتمال تعارض منافع ارکان تصمیم‌گیرنده را نیز به حداقل می‌رساند.

مسئله اصلی این نوشتار این بود که اگر بنا باشد صندوقی جهت جبران خسارات ناشی از نقض مقررات بازار سرمایه در کشور ایران پیش‌بینی شود، مبانی تأسیس آن کدام‌اند و نیز، آیا امکان پیش‌بینی شخصیت حقوقی برای آن وجود دارد؟ به منظور حل این مسئله، ضمن مطالعه یافته‌های حقوق آمریکا، نتایج ذیل حاصل گردید:

نخستین مبانی تأسیس صندوق، اصل «جبران کامل خسارات» است. به موجب این اصل، زیان‌های وارده به اشخاص باید به طور کامل جبران شوند و وضعیت زیان‌دیده تا حد ممکن به حالت قبل از وقوع حادثه بازگردد. دومین مبنا، نظریه «عدالت افقی» است. بر اساس این نظریه، به زیان‌دیدگان دارای شرایط مشابه (در مرحله ورود زیان) باید خسارات و مزایای یکسانی پرداخت شود. سومین مبنا، «اصل سرعت» است. بر بنیاد این اصل، با تأسیس صندوق و توزیع مبالغ جمع‌آوری‌شده در آن از طریق سازوکار سریع آن، اولاً، سرمایه‌گذار زیان‌دیده دچار زحمت و دشواری نمی‌گردد. ثانیاً، مبادلات و اقدامات مالی سرمایه‌گذاران در بازار سرمایه مختل نشده و آنها می‌توانند با بازیابی زیان در موعدی زودتر از

منابع

- Abulhamd, A. (1976), *Administrative Law*, Vol. 1, Tehran: Tous (In Persian).
- Adriano, E. (2015), The Natural Person, Legal Entity or Juridical Person and Juridical Personality, *Penn State Journal of Law and International Affairs*, Vol. 4, No. 1.
- Babaei, I. (2015), *Insurance Law*, Tehran: Samt (In Persian).
- Babaei, I. & Azadbakht, Sh. (2025), The Concept and Position of Disgorgement Damages in Contractual Liability: Challenges and Applications, *Journal of Private Law Research*, Vol. 14, No. 52 (In Persian).
- Badini, H. (2015), *Philosophy of Tort Law*, Tehran: Sahami-e Enteshar (In Persian).
- Bahramy, E. & Montazeri, M.M. & Amiri, M. (2025), Legal Challenges of Establishing a Compensation Fund for Exchange Market Crimes and Violations; With a Reflection on American Capital Market Law, *Journal of Securities Exchange*, Vol. 17, No. 67 (In Persian).
- Black, H. (1968), *Black's Law Dictionary*, Minnesota: West Publishing Co.
- Conac, P. & Gelter, M. (2019), *Global Securities Litigation and Enforcement*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ellsworth, J.D. (1977), Disgorgement in Securities Fraud Actions Brought by the SEC, *Duke Law Journal*, Vol. 1977, No. 3.
- Grantham, R. B. & Rickett, C.E.F. (2003), Disgorgement for Unjust Enrichment, *Cambridge Law Journal*, Vol. 62, No. 1.
- Harlow, C. (2005), *Understanding Tort Law*, London: Sweet & Maxwell.
- Katouzian, N. (1995), *Non-Contractual Obligations: Tort Law*, Tehran: Tehran University Press (In Persian).
- Katouzian, N. (2011), *Non-Contractual Obligations: Tort Law*, Vol. 1, Tehran: University of Tehran Publication (In Persian).
- Katouzian, N. (2016), *Ownership & Property Law*, Tehran: Mizan (In Persian).
- Khodabakhshi, A. (2021), *Insurance Law and Tort*, Tehran: Sahami-e Enteshar (In Persian).
- Mirshekari, A. & Azadbakht, Sh. (2023), Compensability of Damages in Excess of Blood Money in the Light of Judicial Precedent, *Analysis of judicial Decisions Journal*, Vol. 1, No. 2 (In Persian).
- Pasban, M. (2018), *Company Law*, Tehran: Samt (In Persian).
- Safai, S.H. & Qasemzadeh, S.M. (2001), *Persons and Persons Under Legal Incapacity*, Tehran: Samt (In Persian).
- Safai, S.H. & Rahimi, H. (2018), *Comparative Tort Law*, Tehran: Shahr-e Danesh Studies and Research Institute (In Persian).
- Saffar, M.J. (2016), *Juridical Personality*, Tehran: Behnami (In Persian).
- Shah, V. (2019), Determining Disgorgement in Securities Law, *Law Review, Government Law College*, Vol. 10, No.
- Shahrokhi, S.N. & Rahimi, H. (2023), A Comparative Study of the Principle of Full Compensation and the Plural Philosophical Foundations of the Law of Torts, *Contemporary Comparative Legal Studies*, Vol. 14, No. 30 (In Persian).

- Shamsullahi, M. (2020), *Securities Law: Legal Rules Governing the Information Disclosure in the Securities Market*, Tehran: Mizan (In Persian).
- Soltani, M. & Khalili, M. & Sohrabi, L. & Fallah Tafti, Z. (2014), *Essentials of Capital Market Law (Principles)*, Tehran: Bourse Publications (In Persian).
- Soltani, M. (2013), Jurisdiction of the Arbitration Chamber Mentioned in the Securities Market Code, *Legal Research Quarterly*, Vol. 16, No. 63 (In Persian).
- Soltani, M. (2017), *Capital Market Law*, Tehran: Samt & Shahid Beheshti University (In Persian).
- Velikonja, U. (2015), Public Compensation for Private Harm: Evidence from the SEC's Fair Fund Distributions, *Stanford Law Review*, Vol. 67, No. 2.
- Winship, V. (2008), Fair Funds and the SEC's Compensation of Injured Investors, *Florida Law Review*, Vol. 60, No. 5.
- Yazdanian, A. (2018), *General Principles of Tort Law*, Vol. 1, Tehran: Mizan (In Persian).